

УДК 911.3

ФЕСИК Н.Г.

ЧИННИКИ ЗДІЙСНЕННЯ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Необхідність переосмислення сучасних реалій та вирішення актуальних проблем економічного та соціального розвитку країни ставлять перед географічною наукою нові завдання, вимагають пошуку нових методів та підходів для їх вирішення. Однією з таких задач є вивчення змін в територіальній організації суспільства, пов'язаних з ринковими трансформаціями соціально-економічних територіальних систем, зокрема і промислового комплексу.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Проблеми здійснення ринкових перетворень та їх вплив на трансформацію структур соціально-економічного комплексу України досліджували у своїх працях вчені Горленко І., Балабанов Г., Панібрацька О., Немець Л., Немець К., Олійник Я., Доценко А., Нагірна В., Підгрушний Г., Іщук І., Мажар Л., Бакланов П., Захарченко В.

Постановка завдання. З огляду на фундаментальність концепції чинників впливу у суспільній географії [6, с.74] аналіз і оцінка чинників ринкових трансформацій у промисловому комплексі України є важливим завданням при дослідженні даного предмету.

Виклад матеріалів дослідження. Серед найважливіших чинників, що впливають на здійснення ринкових трансформацій нами було виділено наступні: суспільно-географічне положення України, транспортний чинник, природоресурсний потенціал, працересурсний потенціал, процес світової глобалізації, макроекономічні чинники. Коротко охарактеризуємо їх.

Вивчення територіальної структури промисловості країни і змін, що у ній відбуваються під дією ринкових трансформацій, неможливе без аналізу чиннику СГП [3, с.134]. Така методологічна вимога обґрунтовується тісним їх взаємозв'язком, суть якого можемо виразити наступним чином. СГП – один з чинників структурних трансформацій промисловості. Водночас, кожна країна в процесі свого розвитку сама створює і визначає ряд моментів свого СГП. Проаналізуємо ж конкретні прояви такого впливу СГП. Як відомо, СГП класифікують за певними видами і типами. В рамках нашого дослідження зосередимо свою увагу на трьох головних складових: природно-географічному,

економіко-географічному та політико-географічному (геополітичному) положеннях України.

Під природно-географічним положенням мається на увазі розміщення країни на поверхні Землі, відносно фізико-географічних об'єктів. Стосовно України мова може йти про виключно важливу роль Чорного та Азовського морів, річок Дніпра та Дунаю. У всі часи приморське положення країни було особливим стимулом для її економічного розвитку. Через Чорне та Азовське моря Україна розвиває зовнішньоекономічні зв'язки з причорноморськими країнами, а через протоки Босфор і Дарданелли має вихід до Середземного моря та Світового океану. Причорноморське положення визначило участь України в асоціації країн Чорноморського Економічного Співробітництва. Вихід до Дунаю дає можливість налагоджувати економічні зв'язки з країнами Центральної Європи. Помірний клімат, рівнинний рельєф – в цілому Україна має сприятливе природно-географічне положення для успішного здійснення ринкових реформ.

По-друге, економіко-географічне положення, яке ми можемо виділити за масштабом території (величина об'єкта (його масштаб) відповідає певному типу ЕГП). Визначальним ЕГП для України є, відповідно, макрорівень, який в свою чергу можемо поділити на регіональний, континентальний та світовий рівні. На всіх рівнях ЕГП України є надзвичайно сприятливим. На регіональному рівні Україна сусідить з Росією, Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією, Молдовою. Унікальність регіонального положення – потенційний ресурс економічного росту – дозволяє одночасно провадити торговельні та інші види зв'язків з країнами-членами ЄС, бідними на меральну сировину та лісові ресурси, та країнами-членами СНД (Росією, Казахстаном), надзвичайно ними багатими. Континентальний рівень ЕГП України – Центрально-Східна Європа – на унікальному перехресті всіх торговельних, геополітичних векторів Європи та Азії дає змогу встановити тісні економічні зв'язки з багатими на природні ресурси країнами Близького Сходу та Перської затоки, Іраном, Туркменістаном. Сама розташованість України на Євразійському материку визначає ресурс для країни на світовому рівні ЕГП – наближення до світових полюсів економічного росту стимулюватиме розвиток продуктивних сил України. Україна має величезні можливості для розвитку економічних відносин з європейськими, азіатськими та африканськими країнами [4, с.34].

Насамкінець про геополітичне положення України. Історія Української державності ніби-то переконує нас у несприятливому геополітичному становищі держави, яку звідусіль “затискали” сильніші і нахабніші сусіди. Щоправда, така поведінка сусідніх імперій часто провокувалася відповідною поведінкою українців “зсередины”. У новітній час ми маємо всі реальні шанси використати всі позитивні моменти такого сусідства для розв'язання проблем наших, скажімо, паливно-енергетичного, агропромислового, військово-промислового комплексів. Сьогодні геополітичне положення України – надзвичайно сприятливе для перетворення нашої держави на одну з провідних в світі і є водночас одним з найважливіших чинників піднесення її ролі у міжнародному поділі праці, зростання авторитету держави та інтеграції економіки України у світове господарство.

ППП. Інноваційна стратегія розвитку української економіки, суспільства в цілому, а отже і промисловості змушує визнати першозначимими такі умови економічного зросту, як високий рівень освоєння нових технологій, інновацій та

інформаційних потоків. Постіндустріальний тип розвитку економіки, до якого прагне кожна пострадянська країна, не виключаючи і Україну, змушує підвищену увагу приділяти трудовим ресурсам, інфраструктурі. Може навіть скластися враження, що чинник природно-ресурсного потенціалу вичерпав себе на етапі посиленої індустріалізації і в період постіндустріальний відступає далеко на задній план. Однак, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку української економіки і, особливо, промисловості чинником ПРП не слід нехтувати. Для галузей видобувної промисловості він продовжує залишатись визначальним, опосередковано впливаючи на розвиток галузей обробної промисловості. На базі мінеральних ресурсів, наприклад, розвиваються такі важливі галузі промислового виробництва, як чорна і кольорова металургія, електроенергетика, машинобудування, хімічна тощо. Звичайно, у майбутньому частка ресурсоемних галузей і виробництв повинна невинно зменшуватись, але нині, за умов сприятливої світової та внутрішньої кон'юнктури, саме ПРП формує ліву частку доходу від господарської діяльності України.

Україна має різноманітний ПРП. Серед інших, зокрема, можемо виділити земельні, мінеральні та рекреаційні, значення яких особливо зросло в Україні останнім часом. Підвищена частка мінеральних та земельних ресурсів у структурі використання ПРП донедавна спрямовувала розвиток промисловості в екстенсивному напрямку, для якого характерними були безжалісна експлуатація ПРП з метою пришвидшеної індустріалізації. Це дістало вияв у формуванні промислових агломерацій з виробництва продуктів передусім металургійного, хімічного, паливно-енергетичного, хімічного та інших міжгалузевих комплексів. Близько 50 промислових вузлів і донині зберігають чітку природно-ресурсну орієнтацію [7].

Огляд мінерально-сировинної бази України (руди алюмінію, рідкісних та дорогоцінних металів, нерудних мінеральних ресурсів, апатитів, кухонної солі, сірки) дозволяє зробити висновок, що Україна в достатній мірі забезпечена широким спектром корисних копалин, які можуть і повинні відігравати важливу роль на внутрішньому і світовому ринках. Це ж стосується і ще багатьох видів ресурсів – земельних, водних, рекреаційних. У цьому зв'язку необхідно уточнити ті умови, за яких це могло би відбутися як факт. По-перше, нагальною потребою є здійснення оптимальної політики з питань освоєння природних ресурсів з боку держави: чіткі квоти недержавних підприємств, які ведуть розробку родовищ, підтримка місцевих компаній з видобутку і виробництва сировини за допомогою митної політики тощо. По-друге, необхідною виглядає потреба раціоналізації використання природних ресурсів, яка сприятиме збільшенню обсягів промислового виробництва при зменшенні капітальних вкладень, підвищенню ефективності суспільного виробництва. Самозабезпечення України за рахунок власних ресурсів повинно стати одним з важливих шляхів подальшого здійснення реформ у промисловому комплексі та економіці в цілому.

Транспортний чинник. Розвиток транзитного потенціалу та мережі міжнародних транспортних коридорів – одне із пріоритетних завдань і важливий чинник економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності не тільки транспорту, а й усієї економіки України. Вступ України до міжнародних транспортних організацій і структур, ратифікація ряду міжнародних угод, конвенцій та інших документів з питань транспортних систем і перевезень є істотними імпульсами здійснення ринкових трансформацій на території України.

Геополітичне та суспільно-географічне положення України, через територію якої проходить ряд основних транспортних комунікацій (в тому числі три Критські коридори), визначає її важливу роль у системі міжнародних транспортних коридорів (МТК). З огляду на це, Урядом України затверджено Програму створення та функціонування національної мережі МТК. Урядом також було визнана необхідність оздоровлення і розвитку транспортної системи для забезпечення потреб національної економіки, проведення глибоких перетворень транспортної системи з метою її поетапної інтеграції до загальноєвропейської та загальносвітової систем.

Міждержавний транзит через українську територію – величезний, але досі нереалізований ресурс впровадження ринкових трансформацій. Справді, зростання світової торгівлі випереджає і буде випереджувати зростання світового виробництва. При цьому найбільш стрімке зростання товарообміну відбудеться в трикутнику Північна Америка – Європа – Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Незамерзаючі чорноморські порти, розвинута транспортна мережа в широтних та меридіальних напрямках, вигідне транспортно-географічне положення створюють всі необхідні передумови для залучення значних обсягів транзитних вантажів та пропуску їх по найкоротших напрямках. Зростаючі вантажопотоки, що з'єднують Європу з Японією, Китаєм, Індією, мають очевидне тяжіння до українських транспортних комунікацій. А це – вигідна співпраця і кошти, спрямовані в економіку України (свого роду інвестиції). Транзит дає змогу ефективно використовувати резерви національної транспортної системи, стимулює її розширене відтворення. Наслідок – набуває розвитку транспортне машинобудування, активізується будівництво доріг, пунктів перевалювання вантажів та пов'язаних з ними об'єктів, створюються нові робочі місця.

На жаль, сьогодні в Україні діє ряд негативних чинників, що знижують рівень використання країною свого транзитного потенціалу, а відповідно, і віддаляють такий бажаний рівень розвитку ринкової економіки. Спробуємо їх хоча би перелічити. Тривогу викликає низький, такий, що не відповідає міжнародним стандартам, рівень техніко-технологічних і економічних параметрів більшості видів вітчизняних транспортних засобів. В свою чергу, це призводить до неминучого програшу на світовому ринку транзитних послуг, особливо на морському та повітряному транспорті, які майже повністю працюють на ринку міжнародних перевезень і неспроможні витримати конкуренцію світового ринку. Погіршення становища у транзитній сфері може стати незворотній у контексті вступу України до СОТ, оскільки тоді мають бути створені рівні умови для всіх операторів ринку транспортних послуг. Зрозуміло, що державний протекціонізм, якого так потребують національні транспортні компанії, за таких умов є неможливим.

Чинник світової глобалізації. Рушійною ідеєю, що лежить в основі глобалізації є ідея вільноринкового капіталізму. Щоправда, одразу по такій тезі необхідно зробити ряд уточнень. По-перше, слід чітко провести межу між глобалізацією економіки і глобалізацією суспільства. У рамках нашого дослідження доцільно буде сконцентрувати свої зусилля на вивченні глобалізаційного процесу саме в економічних структурах, хоча, цілком розмежувати ці два поняття недоцільно та й було б помилкою, оскільки для інтеграції в світову економічну систему, як правило, необхідним є побудоване на демократичних засадах суспільство країни, яке б і стало провідником

вільноринкового капіталізму. Така поведінка характерна для більшості країн світу, за деякими виключеннями, однак і на Кубі, і в Китаї розуміють, наскільки важливо, щоб стандарти економічної структури відповідали світовому рівню.

По-друге, економічну глобалізацію можна вважати першою сходинкою до глобалізації світового суспільства, яке ні в якому разі не означає делімітації кордонів чи вимушеної асиміляції певних народів, а мусить скоріше виконувати ряд надзвичайно важливих функцій - від економічних, політичних та соціальних - аж до філософських [1, с.56]. На рівні окремої країни глобалізація характеризується ступенем взаємозв'язку її економіки зі світовою економікою в цілому, як вже говорилося вище. Не зважаючи на зростання ступеню глобалізації світової економіки, не всі країни однаковою мірою інтегровані в неї.

Зрозуміло, чому саме вільноринковий капіталізм задав ті умови, за яких стала можливою глобалізація [8, с.231]. Розгляньмо, що при цьому відбувається. Чим щедріше країна дає «вільну руку» ринковим силам і чим ширше відкриває свою економіку вільній торгівлі та конкуренції, тим ефективніша її економіка, тим більші можливості для нагромадження вільного капіталу, що слугує джерелом внутрішніх і, що надзвичайно важливо, зовнішніх інвестицій. Інвестиції, а інакше кажучи, рух капіталу через національні кордони - ключ до розуміння економічної глобалізації. Часто країна, якій вдалося вчасно залучити до національної економіки достатню кількість інвестицій, через певний проміжок часу сама стає провідним інвестором, і навпаки: світова економіка не пробачає тим країнам, які виявилися інвестиційними аутсайдерами.

Але повернімося до вихідних умов, необхідних для того, щоб в Україні розпочався процес глобалізації. Швидкість та доступність - два ключі до розуміння глобалізації - підказують нам просту сукупність тих заходів, які Україні ще необхідно здійснити чимшвидше. На Заході ще побутує думка: «Глобалізацію породили три демократизації: фінансів, інформації та технологій.» Відповідно, і в Україні треба оперативно провести такі демократизації. Надзвичайно важливою видається нам необхідність перш за все фінансової готовності України до економічного життя в глобалізаційному режимі. Адже слід пам'ятати: високий рівень зовнішньої орієнтації робить економіку України майже цілком залежною від кон'юнктури світового ринку, а така ситуація пригнічує розвиток вітчизняного ринку, звужує національні можливості щодо сталого національного зростання. Проблема ускладнюється ще й тим, що за цих умов Україна змушена імпортувати продукцію тих галузей, які для неї завжди були базовими чи, принаймні, пріоритетними.

Працересурсний чинник. Головний аспект, однак, на якому потрібно зосередитися при дослідженні т.зв. людського чинника – це рівень забезпечення промисловості України трудовими ресурсами належної якості (з достатнім рівнем кваліфікації для впровадження, зокрема і ринкових трансформацій) у достатній кількості. Сакраментальна фраза про кадри, які вирішують все, справді, занадто багато значить сьогодні для України. Однак реальний стан ринку праці добрий десяток років поспіль продовжує залишатися вкрай негативним. Для пошуку шляхів виходу з ситуації необхідно докладніше проаналізувати ті причини, що до цього призвели.

По-перше, низький рівень народжуваності протягом тривалого часу призвів до того, що з 1991 року в Україні не відбувається простого відтворення поколінь [5, ст.124]. По-друге, масовий характер від'їзду за кордон значної

частини працеспроможного населення. Неважко підрахувати, що втрати нашої країни в такому разі стають не виправними – більшими, ніж весь приплив капіталу з-за кордону. Ще один важливий момент – якість тих трудових ресурсів, що є в наявності сьогодні в українській економіці. Для більшості працездатного населення характерні відсутність ініціативності, відповідних знань і кваліфікації, навичок функціонування у ринковій економіці. Особливою проблемою це є для керівників підприємств. Якісна невідповідність між попитом на робочу силу та її пропонуванням є одним з головних чинників безробіття. Звичайно, створені державні Центри зайнятості і за Законом України “Про зайнятість населення” гарантується право на безплатну підготовку та перепідготовку в таких Центрах.

Характерна риса формування трудового потенціалу в сучасних умовах – збільшення частки зайнятих у сфері послуг при абсолютному їх скороченні в промисловому виробництві. В перспективі ця тенденція повинна зберігатись [2, с.44]. Більше того, вже сьогодні вимальовується її посилення в зв'язку з випереджаючими темпами зростання платних послуг, для яких характерна відносно вища трудомісткість.

Макроекономічні чинники. Суттєвий вплив на впровадження ринкових трансформацій у промисловості України мають чинники макроекономічного характеру: стан грошово-кредитного сектору, фіскальної та фінансово-бюджетної політики країни, рівень розвитку ринкової інфраструктури, об'єми прямих іноземних інвестицій в промисловість України, зовнішньоекономічна діяльність (структура імпорту-експорту), структура доходів – витрат населення, інноваційна діяльність, приватизаційний процес, рівень розвитку малого підприємництва. У нашому дослідженні розглянуто лише найважливіші з них – податкову політику країни та інвестиції.

Аналіз розвитку теорії і практики застосування податкових методів макроекономічного регулювання дає змогу дійти висновку: податкова політика відіграє велику роль у державному економічному регулюванні і, відповідно, є одним з ефективних інструментів створення сприятливих умов для успішного здійснення ринкових трансформацій. У 90-х рр. минулого століття Україна була вимушена практично з нуля будувати власну систему оподаткування. Вона мала водночас як відповідати вимогам ринкової системи господарського регулювання, так і виходити зі специфічних рис трансформаційних процесів, що відбувалися в українській економіці. Недосконалість нормативних актів у сфері оподаткування, часто некритичне копіювання досвіду розвинутих країн, невпинне загострення трансформаційної кризи призвели до формування в країні складної, запутаної, суперечливої та неефективної податкової системи.

В умовах зростаючого інвестиційного глобалізму та його впливу на розвиток економіки перехідного типу (зокрема економіки України) особливого значення набуває механізм реалізації державної інвестиційної політики, яка має протекціонувати національні інтереси через здійснення стратегії спільного використання інвестицій та проведення відповідної політики інституційних трансформацій. Це в цілому коригує напрями інвестиційно-інтеграційного процесу країни та включення у міжнародну інвестиційну діяльність економічних суб'єктів України.

Саме тому підготовці організаційно-управлінських рішень з питань розвитку та регулювання потоків капіталу з іноземними інвестиціями має передувати певна система (програма дій) організаційно-економічних та

юридичних стимулів, обмежень (стримувань) та противаг, побудована за принципом зворотного і системно-функціонального зв'язку з урахуванням генези відповідних міжнародно-правових норм на світовому ринку капіталів. Необхідно, щоб такий підхід застосовувався не тільки урядом при прийнятті інвестиційних рішень щодо використання експортних потоків капіталу в національну економіку, а й міністерствами та відомствами, а також на рівні підприємств (фірм) при реалізації інвестиційних проектів з використанням іноземного капіталу.

Хибне регулювання зазначеним процесом призводить до інвестиційної інтервенції чи експансії, яка може закінчитися поглинанням національних галузей міжнародним капіталом. Запобігти цьому здатні організаційно-управлінські рішення, спрямовані на розвиток процесу інвестиційної взаємодії, основою якої є взаємовигідність. Остання передбачає: а) персоніфікацію прибутку; б) розмежування прав власності; в) виявлення майнової відповідальності. Інвестиційна взаємодія як форма інвестиційного співробітництва дає можливість економічним суб'єктам України перетворюватися із споживача іноземного капіталу в інвестиційно-інтеграційному процесі на партнера. Так протекціонуються національні економічні інтереси.

Ситуація, яку м'яко називають в Україні “несприятливим інвестиційним кліматом”, може доволі швидко зіграти негативну роль гальма на шляху до глобалізаційної інтеграції у світову спільноту. Зрештою, процес залучення іноземних інвестицій схожий на те, наче країну розглядають як велетенське акціонерне товариство, з усіма його недоліками та перевагами. А процес під'єднання до глобальної економіки – не що інше, як привселюдний огляд такого АО з подальшим вибором – інвестувати/не інвестувати. Початок ринкових трансформацій на території України спричинився до початку інвестиційного процесу, який за умови вдалого розвитку міг би вивести Україну на більш високий рівень інтеграції в світовий процес економічної глобалізації.

Висновки. Отже, нами було досліджено чинники здійснення ринкових трансформацій промислового комплексу України, серед яких нами були виділені світової глобалізації, працересурсний, природно-ресурсного потенціалу, суспільно-географічного положення, ряд макроекономічних показників. Розкрито суть та конкретні механізми їх впливу на трансформаційні процеси в Україні.

1. Дорогунцов С.І., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теорії розміщення продуктивних сил та регіональної економіки. – К.: Стафед-2, 2001. – 144 с.
2. Ішук С.І. Розміщення продуктивних сил. Теорія, методи, практика. – К.: В-во Європейського університету фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2000. – 216 с.
3. Маергойз Й.М. Методика мелкомасштабных экономико-географических исследований. – М.: Изд-во МГУ, 1981 – 137 с.
4. Немець Л.М., Олійник Я.Б., Немець К.А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні. – Харків: РВВ ХНУ, 2003 – 160 с.
5. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна та соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних та географічних факультетів. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
6. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – 231с
7. Руденко Л.Г., Лісовський С.А. Природно-ресурсний потенціал як чинник економічного зростання в Україні // Український географічний журнал. – 2001. – №3 – с. 17-21.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). – М.: Прогресс, 1982. – 250 с.

In the article the features of factors of market transformations in Ukrainian industry is discovered. This factors are reviewed, which one influence formation and development of national economy.